

Folyóiratszemle

META

ISSN 0026-0452 ISBN 2-7606-2332-7

Vol. 43. No. 4. 1998.

Balaskó Mária

A META (Journal des traducteurs/Translators' Journal) az egyik legrégebb fordítás-tudományi folyóirat, újabban egyre gyakrabban jelentkezik tematikus számokkal: a 44. évfolyam 1. számának (1999) központi témája: *A fordítás elmélete és gyakorlata Kínában*; a 45. évfolyam 3. számának (2000) központi témája pedig: *Fordítás az arab világban*. A korpusznyelvészet növekvő fontosságát mutatja, hogy a 43. évfolyam 4. számát teljes egészében a korpusznyelvészet és a fordításkutatás kapcsolatának szentelték. A tematikus számokat mindig egy-egy meghívott szerkesztő állítja össze: a korpusznyelvészeti szám vendégszerkesztője Sara Laviosa, aki fordított angol (Translated English Corpus- TEC) és nem fordított (eredeti) angol (Non-Translated English Corpus – NONTEC) korpuszokon végez kutatásokat az angol „fordításnyelv” leírása céljából (Laviosa 2000).

A META korpusznyelvészeti különszámának megjelenését csak öt év választja el attól az eseménytől, hogy John Sinclairnek, a korpusznyelvészet doyenjének dedikált ünnepi könyvben (Baker et al. 1993) megjelent Mona Baker immáron klasszikussá vált tanulmánya, amely tudásunk szerint először veti fel a korpuszok fordítástudományban való alkalmazásának lehetőségét. (A korpuszlingvisztikában korpusz alatt meghatározott szempontok szerint összeválogatott gépileg olvasható szövegek gyűjteményét értik).

There is increasing interest in features of translated texts per se and we are beginning to develop a descriptive branch of the discipline with well-defined objectives and an explicit program. What we need is a research methodology and a set of tools that can help us put this program into action. A suitable methodology and a set of very powerful and adaptable tools are now available from corpus linguistics. (Baker 1993: 248)

Az elmúlt öt évben a korpusznyelvészet alkalmazása a fordítástudományban olyan látványos eredményeket ért el, hogy sokan úgy vélik, paradigmaváltás következett be, amely a megfeneklett fordításkutatást el tudja mozdítani a holtpontról. Bár ezzel természetesen nem mindenki ért egyet (sem azzal, hogy a fordításkutatás megfeneklett, sem azzal, hogy éppen a korpusznyelvészet lesz az, amely kimotozítja a holtpontról), a szakma egésze mégis valamiféle várakozással tekint a korpusznyelvészetben rejlő lehetőségekre, és ezt a várakozást tükrözi a META alább ismertetendő tematikus száma is.

A korpuszalapú fordításkutatás egyik központjává az angliai UMIST (University of Manchester Institute of Science and Technology) vált, amikor Juan Sager nyugdíjba vonulása után Mona Baker átvette a *Language Engineering* Tanszék vezetését, és neki látott egy korpusz alapú fordításkutatással foglalkozó műhely megeremtésének. Az

innen kikerülő munkák meghatározóak a korpuszalapú fordításkutatás területén, mondhatni ők a leghivatkozottabb szerzők ezen a területen. A META jelen száma is ezt támasztja alá, hiszen a manchesteri műhely három szerzővel is (Mona Baker, Sara Laviosa és Dorothy Kenny) képviselteti magát.

A tanulmánygyűjteményhez a vendégszerkesztő Sara Laviosa írt bevezetőt *The Corpus-Based Approach: A New Paradigm In Translation Studies* címmel. Ebben elégedetten nyugtázza, hogy mára fordításkutatók, kontrasztív nyelvészek és a fordítóképzésben érintettek egyaránt felismerték a korpuszokban rejlő lehetőségeket. A közölt publikációk sokféleségével arra kívánja felhívni a figyelmet, hogy a korpuszalapú megközelítés egy koherens, összetett, új paradigmát képvisel, amely változatos problematikája révén a fordítás **elméleti, leíró és gyakorlati** kérdéseit egyaránt érinti.

Témafelvezető tanulmányában Mona Baker a korpusz-alapú fordításkutatás prioritásait fogalmazza meg. Első helyen a fordítás eredményeként létrejött szöveg megkülönböztető jegyeinek azonosítására alkalmas koherens metodológia kidolgozása szerepel. A további megoldásra váró feladatok közé nem 'a harmadik kód' természetének feltárását sorolja elsősorban; ennél sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít a fordítás aktusát és **annak egyedi, jellegzetes nyelvezetét** befolyásoló kényszerítő körülmények megértésének.

Figyelemre méltó Miriam Shlesinger cikke, amely a korpuszalapú módszernek a **tolmácsolás** kutatására való kiterjesztéséről szól. Az interlingvális közvetítés egyedi és jellegzetes módjaként meghatározott tolmácsolást a szerző önálló kutatási területnek tekinti, amely egyéni célokkal rendelkezik, és amelynek saját meghatározó körülményei vannak.

A tolmácsolás kutatására Shlesinger a **párhuzamos** és **összehasonlítható** korpuszokat találja alkalmasnak, olyan formában, hogy azok egy tolmácsolás szöveggel egészülnek ki. (A **párhuzamos** korpuszok A nyelvű szövegeket és azok fordítása eredményeként létrejött B nyelvű változatát tartalmazzák. Az **összehasonlítható** korpuszok hasonló körülmények között eredetileg A és B nyelven létrejött szövegeket tartalmaznak).

A tolmácsolás orális jellegéből adódó jelenleg még megoldatlan problémák ellenére (az átírás, hangsúly, intonáció és paralingvisztikai jegyek lejegyzésének nehézségei), érdemes ilyen korpuszokat létrehozni a tolmácsoláskutatásban, mivel ezen a területen eddig a **folyamatközpontú** kutatások voltak előtérben és elhanyagolták az **eredményközpontú** vizsgálatokat. Egy **összehasonlítható** tolmácsolási korpusznak a szerző szerint három típusú szöveget kell tartalmaznia:

- (1) több különböző forrásnyelvből **tolmácsolás C Ny** szövegek gyűjteménye,
- (2) hasonló körülmények között létrejött **eredeti C Ny** szövegek gyűjteménye,
- (3) hasonló körülmények között létrejött **fordított C Ny** szövegek gyűjteménye.

Egy ilyen korpusz a tolmácsolás útján és a természetes módon létrejött eredeti célnyelvi diskurzus összevetésére lenne alkalmas, valamint a tolmácsolás nyelvét a fordítás nyelvével megkülönböztető jegyek azonosítására.

Érdekes, de kevésbé egyértelmű a **párhuzamos** korpusz összeállítására vonatkozó elképzelése. Ez is három különböző szövegtípust tartalmazna: forrásnyelvi szövegeket és ezek célnyelvre tolmácsolás, ill. fordított változatát. A szerző úgy véli, hogy egy ilyen formán összeállított párhuzamos korpusz lehetővé teszi a tolmácsolás útján létrejött célnyelvi szöveg forrásnyelv specifikus jellegzetességeinek tanulmányozását. Nem vilá-

gos azonban, milyen szövegek alkotnák a forrásnyelvi komponenst, és azt sem fejt ki, mi a fordítás eredményeként létrejött szöveg szerepe ebben a korpuszban.

Saját folyamatban lévő kutatásának rövid bemutatásával a monolingvális korpuszokat is a tolmácsoláskutatás egyik lehetséges eszközeként mutatja be. A kutatás a memória működését vizsgálja szinkrontolmácsolás közben és monolingvális korpuszt alkalmaz a számos változó tolmácsolásra gyakorolt hatásának elemzésére.

Sandra Halverson tanulmányának tárgya az általános fordítási korpuszok **representativitása**. Elméleti és gyakorlati kérdések mellett elvi kérdéseket is felvet, mint pl. azt, hogy miként lehet az elméletet, a nyelvi adatokat és a módszert oly módon összeegyeztetni, hogy ezek alapot biztosítsanak az új kutatási terület eredményeinek összehasonlítására. Mérlegelve egy reprezentatív korpusz összeállításához szükséges szövegek kiválasztásának lehetőségeit, Halverson amellet érvel, hogy ezt a problémát a **prototípuselmélet** által felállított kategóriák alkalmazásával lehet a legjobban megoldani.

Dorothy Kenny a **normalizáció** jelenségét vizsgálja a „szemantikus prozódia” elemzésén keresztül. A konnotációval ellentétben, amely asszociációra épül, egy lexikális elem „szemantikus prozodiája” a vele rendszeresen előforduló lexikális elemek révén jön létre. A *set in* vizsgálatok például John Sinclair kimutatta, hogy az igét szinte kizárólag rossz dolgok (rossz idő, gazdasági válság stb.) bekövetkeztekor használják. Munkájában két referencia-korpuszt – British National Corpus / Mannheimer Korpus – valamint egy német irodalmi szövegből és annak angol fordításából álló párhuzamos korpuszt használ. Hipotézise az, hogy a célnyelvi szöveg az eredeti, forrásnyelvi szöveg színes, idiomatikus szóhasználatával szemben kevésbé változatos, semlegesebb, megtisztított. Kenny a párhuzamos korpuszban keresi ennek bizonyítékait, az eredményeket pedig összeveti a két referencia-korpuszban fellelhető adatokkal.

Gyermekirodalmi szövegelemzésre épül Tiina Puurtinen tanulmánya. Korpusza eredeti angol nyelvű, eredeti finn nyelvű valamint finnre fordított angol gyermekmesékből áll. Elemzése középpontjában a gyermekkönyvek **olvashatósága**, és az olvashatóság szempontjából meghatározó jelentőségű igei szerkezetek állnak. A korpuszban fellelhető lexikai-grammatikai szerkezeti minták alapján a kutatás végső célja kimutatni az angol és finn gyermekirodalmakat uraló ideológiai normákat.

Kirsten Malmkjaer a párhuzamos korpuszok kutatásának előnyeit és nehézségeit elemzi. Az előnyök között a szerző a következőket említi: a szövegek **autentikus** jellege, széles körű hozzáférhetősége, és alkalmasságuk fordítási **normák azonosítására**. Külön kiemeli az autentikus szövegek hasznosságát a kontrasztív nyelvész számára nyelvhasználatbeli hasonlóságok és eltérések vizsgálatára.

A nehézségek között Malmkjaer először a korpuszok analitikus eszközeként használt konkordanciák okozta problémákat említi. Ezek abból adódnak, hogy a leggyakrabban használt KWIC-konkordanciák limitált kontextusa sokszor nem elegendő a szöveg egészének és/vagy annak szemantikai jelenségeinek (információ, gondolat, fogalomközlés) vizsgálatára. Szintén hiányosságként könyveli el azt, hogy a párhuzamos korpuszok a forrásnyelvi szöveg egyetlen célnyelvi változatát tartalmazzák. Így éppen a fordítás egyik fontos magyarázatra váró kérdése, nevezetesen az **eltérő célnyelvi** változatokat eredményező körülmények kérdése megválaszolatlanul marad. Ezért Malmkjaer azzal a javaslattal áll elő, hogy a **nagyméretű korpuszokon végzett** norma-irányultságú kutatásokat **kisebb** korpuszok alapján végzett kutatások egészítsék ki. Egy kisebb korpusz a forrásnyelvi szöveg minél **több célnyelvi** változatát kell tartalmazza és lehetővé kell tegye a szöveg egészére kiterjedő mélységi vizsgálatokat. A két módszer ötvözése –

a szerző szerint – megsokszorozná és árnyaltabbá tenné a kutatási eredményeket, hiszen norma-értékű jelenségek mellett egyéni sajátosságokból adódó jelenségek is felszínre kerülnek. Ezzel a módszerrel élhetnek kontrasztív nyelvészek és fordításkutatók egyaránt, a közös platform pedig lehetővé teszi a két kutatócsoport – Malmkjaer szerint elengedhetetlen – együttműködését.

Gabriel García Márquez egyik regényének spanyol nyelvű fordítását elemzi korpuszlingvisztikai eszközökkel Jeremy Munday. Szógyakorisági listák, statisztikai adatok és konkordanciák segítségével, melyeket a szerző az induktív szövegelemzés nélkülözhetetlen eszközeinek tekinti, a fordításban előforduló **nézőpont-váltásokat** elemzi. A vizsgálatban a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg szógyakorisági listájából kiolvasható különbségekből indul, majd további korpuszlingvisztikai eszközökkel elemzi ezeket. A párhuzamos korpusz első 800 szavának tanulmányozása kohézió és szórendbeli eltolódásokat fed fel. Ennek következtében az elbeszélés szempontja áttevődik az első mondatról a harmadik személyre, így az olvasó eltávolodik a főszereplő gondolataitól, élményeitől és érzelmeitől. Elemzésével Munday nem a fordítás minőségét értékeli, hanem azoknak a döntési folyamatoknak a háttérébe kíván betekinteni, amelyek hatásai vannak a fordításra mint végtermékre, és amelyekből kiolvashatók azok a fordítási normák, amelyekhez a fordító igazodott.

Sara Laviosa a célnyelv természetét az angol összehasonlító korpusz (English Comparable Corpus – ECC) segítségével vizsgáló kutatásáról számol be. Elemzése tárgyául az ECC-n belül elkülönülő elbeszélő próza alkorpuszát választja, amely több forrásnyelvből angolra fordított, ill. egy hasonló változók által jellemzett eredetileg angol nyelven létrejött szöveggyűjteményből áll. A célnyelvi és az eredetileg angol nyelven írott szövegek összehasonlítását követően négy **lexikai mintát** vél az előbbiben felfedezni: (1) a tartalmas szavak nagyobb aránya a grammatikai szavakhoz viszonyítva, (2) a gyakoribb szavak nagyobb aránya a ritkább szavakhoz viszonyítva, (3) a gyakori szavak nagyobb arányú ismétlődése, (4) a leggyakrabban ismétlődő szavak csekély variációja. Ezeket a rekurrens mintákat, amelyeket korábbi kutatása alkalmával az ECC részét képező sajtónyelvi korpuszban már azonosított, nevezi Laviosa a szóhasználat alapmintáinak (core patterns of lexical use) és nem tartja kizártnak, hogy az angolra való fordítás típusmintáiról van szó.

Linn Overas a kohézió szintjének emelkedésében megnyilvánuló **explicitáció** jelenségét vizsgálja fordítás eredményeként létrejött angol, ill. norvég nyelvű szövegekben. A tanulmány célja a fordítás nyelvezetében a két nyelv kontrasztív eltéréseitől függetlenül megnyilvánuló eltérések jellegzetességeinek felfedése. A nyelvészeti vizsgálaton túl a műfordítás normáira vonatkozó következtetéseket is megpróbál levonni a két általa vizsgált célnyelvi közösségben.

Angol-portugál kontrasztív nyelvészeti elemzésnek veti alá Belinda Maia az **SVO alapszórendű** mondatok természetét és gyakoriságát. Vizsgálatát egy kisméretű ún. kétirányú korpuszon végzi, amely egy portugál regény és annak angol nyelvű, valamint egy angol regény és annak portugál nyelvű fordítását tartalmazza. A vizsgálat tárgyát elsősorban az alanyi funkciót betöltő egyes szám első személyű személyes névmás összetevő elemzése képezi. A szerző kimutatja, hogy a portugál mondatszerkezeti norma az általa alany nélkülinek tekintett V+O, ami eltér az angol nyelvi S+V+O normától. Az angolról portugálra fordított szövegekben lényegesen több S+V+O szerkezet mutatható ki, amit a szerző az angol nyelv hatásával magyaráz. Összehasonlítva az egyes szám első személyű személyes névmást a két nyelvben megállapítja, hogy az angol **I** portugál **eu** ekvivalensének használata egyrészt nem kötelező, fakultatív megjelenése

pedig pragmatikai – tematizálási (topikalizációs) vagy nyomatékosítási – funkciót tölt be. A szórend rugalmasságára, valamint a tematizálás nagyobb variációs lehetőségére tett megállapításaira való hivatkozással Maia azt állítja, hogy az angolhoz viszonyítva, a portugál nyelv bizonyos területeken árnyaltabb kommunikációs lehetőségekkel rendelkezik.

Jarle Ebeling ugyancsak kontrasztív tanulmányában a fordítási ekvivalencia fogalmából indul el. Az előbbi kutatáshoz hasonlóan ő is kétirányú korpuszt használ, amely ezúttal angol-norvég nyelvű. A mindkét nyelvben fellelhető és ekvivalensnek tekintett bevezető *there / det* szerkezet viselkedését vizsgálva az összevetés kimutatja, hogy miközben az angolban leggyakrabban a létige követi a szerkezetet, a norvégban az igék sokkal nagyobb változatossága figyelhető meg. Az angolról norvégra fordított korpuszban a szerző szerint a jelentés **konkretizálása** tipikus, a norvégról angolra fordításban pedig ennek a jelenségnek a fordítottja, vagyis az **általánosítás** figyelhető meg. Ebeling kutatásának eredménye új megvilágításba helyezi a két nyelvben mindeddig ekvivalensként kezelt szerkezetet.

Az eddigi tanulmányok jellegétől eltér Federico Zanettin beszámolója, aki a korpuszalapú megközelítést a **fordítóképzésben** alkalmazza. A szerző bemutatja, hogyan lehetséges kisméretű kétnyelvű korpuszokra alapozott feladatokat szerkeszteni, amelyek a forrásnyelvi szöveg megértésében vagy a célnyelvi szöveg létrehozásában segítik a fordítójelölteket.

A fentihez hasonlóan Lynne Bowker írása is a fordítás oktatásával kapcsolatos. A szerző egy kísérletről számol be, amelyben **két tanulói csoport** eltérő módszerrel oldott meg egy fordítási feladatot. Az egyik csoport a fordításban hagyományosan felhasznált segédeszközökre támaszkodott, míg a másiknak egy monolingvális korpusz és az azt többféle szempont szerint elemezni tudó konkordancia program állt rendelkezésére. Az eredmények összehasonlításánál arra derült fény, hogy a korpusz segítségével jobb fordítások készültek, a tárgyi megértés magasabb szintű volt, a nyelvhasználat idiomatikusabb, a megfelelő terminus kiválasztása pontosabb. A nyelvtan és a regiszter tekintetében ugyan nem volt tapasztalható javulás, de a korpusz használata nem idézett elő gyengébb teljesítményt sem.

Maria Tymoczko záró tanulmánya az elektronikus korpuszok potenciális szerepét latolgatja a jövő fordítástudományában. A szerző hangsúlyozza a korpuszalapú fordítás kutatás jelentőségét, de felhívja a figyelmet annak **veszélyére** is, hogy tudományos pontosságra való hivatkozással elszaporodhat az **öncélú, tartalmatlan és haszontalan kvantitatív** vizsgálatok száma. Tekintettel arra, hogy a korpuszalapú kutatás most alapozza meg jövőjét, a megoldásra váró feladatokat Maria Tymoczko a következőkben összegzi: számba venni a létrehozható korpusz típusokat, meghatározni azokat az alkalmazásokat, amelyekre korpuszokat lehet használni, megfogalmazni azokat a kérdéseket, amelyekre kizárólag korpuszok adhatják meg a választ, és meghatározni azokat a módszereket, melyek elméleti és gyakorlati kérdések megoldására alkalmazhatók. Zárógondolatként azt fogalmazza meg, hogy a korpuszalapú fordításkutatás megteremti a konvergencia lehetőségét a fordítástudomány (TS) elméleti és gyakorlati ágai között.

A META most bemutatott különszáma arra vállalkozik, hogy átfogó képet nyújtson arról az interdiszciplináris területről, amelyet a fordítástudomány és a korpuszlingvisztika határol körül. A két terület konvergenciáját az tette lehetővé, hogy a fordítástudomány elérkezett ahhoz a ponthoz, amikor

“(...) is both ready for and needs the techniques and methodology of corpus linguistics in order to make a major leap from prescriptive to descriptive statements, from methodologizing to proper theorizing, and from individual and fragmented pieces of research to powerful generalisations” (Baker 1995: 245).

A tanulmányok rávilágítottak arra, hogy a korpuszlingvisztika elmélete, módszerei és eszközei alkalmasak a fordítástudomány **komplex** megközelítésére, az elmélet és a gyakorlat szempontjainak együttes kezelésére. Ezért a META különszáma egyformán ajánlható az elméleti szakemberek, kutatók, oktatók és nem utolsósorban gyakorló fordítók figyelmébe.

Végezetül említést érdemel a főszerkesztő, André Clas szerkesztőségi cikke, amely hírt ad a META elektronikus változatának megjelenéséről az interneten. A kor követelményeihez igazodva, az öt kanadai tudományos folyóirat ilyenforma közlését felváltó *Érudít-projekt* a következő címen érhető el: <http://www.erudit.org/>

Irodalom

- Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) 1993. *Text and Technology*. In *Honour of John Sinclair*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.
- Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies – Implications and Applications. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology*. In *Honour of John Sinclair*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 233–250.
- Baker, M. 1995. Corpora in Translation Studies. An Overview and Suggestions for the Future Research. *Target* 7: 2. 223–245.
- Louw, B. 1993. Irony in the Text or Insincerity in the Writer? The Diagnostic Potential of Semantic Prosodies. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology*. In *Honour of John Sinclair*. Philadelphia/ Amsterdam: John Benjamins. 157–176.